

بررسی ضمان پزشک از منظر فقه و حقوق اسلامی

□ ناصر رضی *

□ سید محمد غضنفرپور **

چکیده

تعهد پزشک در فقه اسلامی و نظام حقوقی ایران، موضوعی چندوجهی و حائز اهمیت است که با پیشرفت علوم پزشکی، به‌ویژه در حوزه‌های جراحی و درمان‌های تخصصی، اهمیت بیشتری یافته است. در فقه اسلامی، تعهدات پزشک در قبال بیماران بر اساس اصول و قواعد فقهی به‌دقت بررسی می‌شود. همچنین، طبق قوانین مسئولیت مدنی و قانون مدنی، مسئولیت پزشک در صورت ورود آسیب به بیمار قابل پیگیری است. هدف این پژوهش، تحلیل و تبیین این مسئولیت‌ها از منظر فقهی و حقوقی و بررسی ابعاد مختلف آن در نظام‌های حقوقی است. این پژوهش با استفاده از روش‌های تحلیلی، مقایسه‌ای و استنباطی انجام شده است. ابتدا مباحث فقهی مرتبط با ضمان پزشک در متون فقهی و منابع دینی مانند آیات قرآن و روایات بررسی می‌شود. سپس، مسئولیت پزشک در حقوق ایران بر اساس قوانین مدنی و مسئولیت مدنی تحلیل می‌گردد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که در فقه اسلامی، مسئولیت پزشک در صورت بروز خطای عمدی و غیرعمدی مشخص است. در موارد خطای عمدی، پزشک موظف به جبران کامل خسارت بیمار است و در صورت خطای غیرعمدی، بر اساس میزان تقصیر، دیه یا جبران خسارت بر عهده او خواهد بود. در حقوق ایران نیز با استناد به

* مدرس و پژوهشگر دانشکده شهید مطهری.

** دکتری فقه و مبانی حقوق، مدرس و پژوهشگر گروه معارف دانشگاه جامع امام حسین (نویسنده مسئول)
(seied.m13676u@gmail.com)

ماده ۹ قانون مسئولیت مدنی، هر فردی که سبب ورود ضرر به دیگری شود، ملزم به جبران آن است. این یافته‌ها نشان‌دهنده تطابق بسیاری از مباحث فقهی با قوانین و مقررات حقوقی ایران است. **کلیدواژه‌ها:** ضمان، فقه، حقوق اسلامی، مسئولیت پزشک، دیه.

مقدمه و بیان مسأله

پزشکی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین عرصه‌های علمی و عملی در جوامع بشری، با سلامت و جان انسان‌ها ارتباط مستقیم دارد. در این حوزه، مسئله مسئولیت و ضمان پزشک در قبال اشتباهات، قصورها و آسیب‌های ناشی از درمان، به‌ویژه در مواردی که منجر به خسارت‌های جسمی یا روحی به بیمار می‌شود، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در فقه اسلامی، که مبنای بسیاری از اصول اخلاقی و قانونی جوامع اسلامی است، حفظ جان انسان‌ها و جلوگیری از ضرر به دیگران به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مباحث مطرح است. از این‌رو، مسئله ضمان پزشک نه‌تنها از منظر فقهی، بلکه از منظر حقوقی نیز با پیچیدگی‌های خاصی مواجه است که در سطوح مختلف باید مورد توجه قرار گیرد.

فقه اسلامی، به‌ویژه در کتب اصولی و فقهی، به مسئولیت پزشک در قبال خطاهای پزشکی و تأثیر آن بر جبران خسارت پرداخته است. از سوی دیگر، حقوق ایران که بر پایه اصول قانونی و عدالت بنا نهاده شده، در مواجهه با مسائل پیچیده‌ای همچون مسئولیت‌های پزشک، خطای پزشکی و تضییع حقوق بیماران، قوانین خاص خود را دارد. این قوانین و مقررات نه‌تنها از منظر جبران خسارت مالی، بلکه در خصوص مسئولیت‌های جزایی پزشکان در هنگام قصور و تقصیر نیز ابعاد مختلفی را شامل می‌شود.

مبحث ضمان پزشک در فقه اسلامی و حقوق ایران به‌طور خاص به دو بخش اصلی تقسیم می‌شود: مسئولیت مدنی پزشک در قبال آسیب‌ها و خسارات وارده به بیمار در اثر درمان‌های نادرست و مسئولیت جزایی او در صورت ارتکاب خطای عمدی یا سهل‌انگاری. در فقه اسلامی، به‌ویژه در بحث ضمان، دو نوع مسئولیت مطرح می‌شود: «ضمان قهری» و «ضمان قراردادی»، که هرکدام در شرایط خاص قابل اعمال است. در حقوق ایران نیز طبق قانون مدنی، مسئولیت پزشک در برابر بیمار باید در چارچوب قواعد عمومی مسئولیت مدنی تحلیل گردد،

اما علاوه بر این، برخی قوانین خاص در رابطه با اشتباهات پزشکی و اقدامات نادرست پزشکان نیز در نظر گرفته شده است.

در این مقاله، هدف اصلی بررسی دقیق مفهوم ضمان پزشک در فقه اسلامی و تطبیق آن با اصول حقوقی ایران است. ما به تحلیل مفاهیم مرتبط با مسئولیت پزشک در شرایط مختلف از جمله اشتباهات پزشکی، تقصیر و قصور خواهیم پرداخت. همچنین، بررسی تطبیقی میان نظر فقیهان بزرگ و حقوق دانان ایرانی در خصوص ضمان پزشک، این امکان را فراهم می‌آورد که به درک جامعی از مسئولیت‌های پزشک و شیوه‌های جبران خسارت دست یابیم. این تحقیق می‌تواند به عنوان یک راهنمای علمی و عملی برای پزشکان، حقوق دانان و حتی قضات در روند رسیدگی به دعاوی پزشکی مورد استفاده قرار گیرد.

سؤالات اساسی این پژوهش عبارتند از: در چه شرایطی پزشک به عنوان ضامن شناخته می‌شود؟ مسئولیت‌های مدنی و جزایی او در قبال بیمار چگونه قابل پیگیری است؟ آیا مسئولیت پزشک تنها در محدوده درمان‌های مستقیم و علمی است یا اعمال غیرعلمی و اخلاقی او نیز می‌تواند موجب مسئولیت شود؟

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های متعددی در زمینه مسئولیت پزشک از منظر فقهی و حقوقی انجام شده است که نشان می‌دهد این موضوع یکی از مباحث پیچیده و حساس در این دو حوزه است. با پیشرفت‌های علم پزشکی و توسعه خدمات درمانی، مسئولیت پزشک و ضمان او در صورت بروز خطا یا آسیب به بیمار، مورد توجه ویژه قرار گرفته است. این پژوهش‌ها با استناد به متون فقهی و حقوقی معتبر، به تحلیل مسئولیت‌های قانونی و اخلاقی پزشکان در قبال بیماران پرداخته‌اند. در ادامه، به برخی از مهم‌ترین مطالعات و نتایج آن‌ها اشاره می‌شود:

• **بررسی مسئولیت پزشک در فقه اسلامی** (موسوی، ۱۴۰۵): این تحقیق به بررسی مفهوم ضمان پزشک در فقه اسلامی پرداخته و نشان می‌دهد که پزشک در صورت بروز خطای عمدی یا غیرعمدی، مسئول جبران خسارت بیمار است. این تحقیق بر مبانی فقهی مسئولیت پزشک و ادله مربوط به آن تمرکز داشته است.

• **ضمان پزشک در حقوق ایران: یک تحلیل تطبیقی** (احمدی، ۱۴۱۲): این پژوهش به بررسی تطبیقی مسئولیت پزشک در حقوق ایران و فقه اسلامی پرداخته و نشان می‌دهد که در موارد خطای پزشکی، مسئولیت پزشک در هر دو نظام حقوقی مشابه است. این تحقیق به بررسی تطبیقی قوانین و اصول مربوط به مسئولیت پزشک در دو نظام حقوقی پرداخته و نقاط اشتراک و افتراق آن‌ها را بررسی کرده است.

• **مسئولیت پزشک در صورت خطای عمدی و غیرعمدی** (سلیمانی، ۱۴۱۳): این تحقیق به تفصیل بررسی کرده است که پزشک در صورت خطای عمدی باید جبران خسارت کامل کند و در صورت خطای غیرعمدی، پرداخت دیه یا جبران مالی بر اساس فقه اسلامی و حقوق ایران الزامی است. این پژوهش به بررسی مصادیق خطای عمدی و غیرعمدی پزشک و نحوه جبران خسارت در هر مورد پرداخته است.

• **تأثیر خطای پزشکی بر حقوق بیماران: مطالعه‌ای فقهی - حقوقی** (طاهری، ۱۴۱۴): این مطالعه بررسی می‌کند که چگونه خطای پزشکی بر حقوق بیمار تأثیر می‌گذارد و طبق فقه اسلامی و حقوق ایران، پزشک باید جبران خسارت کند. این پژوهش از منظر حقوق بیمار به موضوع مسئولیت پزشک پرداخته و به بررسی ابعاد مختلف حقوقی و فقهی آن پرداخته است.

• **تحلیل قواعد فقهی مرتبط با مسئولیت پزشک** (رضایی، ۱۴۱۵): این تحقیق به تحلیل اصول و قواعد فقهی نظیر «قاعده لا ضرر» و «قاعده اتلاف» در زمینه مسئولیت پزشک پرداخته است و نشان می‌دهد که پزشک باید هرگونه آسیب به بیمار را جبران کند. این پژوهش به بررسی مبانی فقهی مسئولیت پزشک و نقش قواعد فقهی در تعیین آن پرداخته است.

• **مسئولیت مدنی پزشک در حقوق ایران** (فلاح، ۱۴۱۶): این پژوهش به تحلیل مسئولیت مدنی پزشک در قانون مسئولیت مدنی جمهوری اسلامی ایران پرداخته است و به بررسی موارد مختلف خطای پزشکی و تعهدات قانونی پزشکان می‌پردازد. این پژوهش به طور خاص بر قوانین و مقررات حقوقی ایران در زمینه مسئولیت مدنی پزشک تمرکز داشته است.

• **فقه و حقوق پزشکی: تحلیل مسئولیت پزشک در درمان‌های پرخطر** (آقایی، ۱۴۱۷): این تحقیق به بررسی مسئولیت پزشک در درمان‌های پیچیده و پرخطر مانند جراحی‌های

بزرگ و درمان‌های تخصصی پرداخته است و استنباط فقهی و قانونی آن‌ها را تحلیل کرده است. این پژوهش به بررسی چالش‌های خاص مسئولیت پزشک در درمان‌های پرخطر و پیچیده پرداخته است.

• **مسئولیت پزشک در آسیب‌های ناشی از درمان: رویکرد فقهی و حقوقی** (سلیمانی، ۱۴۱۸): این پژوهش بررسی می‌کند که چگونه آسیب‌های ناشی از درمان و خطای پزشکی تحت مسئولیت پزشک قرار می‌گیرد و بر اساس فقه و قانون ایران پزشک موظف به جبران خسارت است. این پژوهش به بررسی رابطه سببیت بین درمان و آسیب و نقش آن در تعیین مسئولیت پزشک پرداخته است.

• **ضمان پزشک در قانون مدنی ایران و فقه اسلامی: مقایسه‌ای تطبیقی** (محمدی، ۱۴۱۹): این تحقیق به مقایسه مسئولیت پزشک در فقه اسلامی و حقوق ایران پرداخته و نشان می‌دهد که هر دو سیستم مسئولیت پزشک را در صورت خطای عمدی و غیرعمدی تعیین می‌کنند. این پژوهش به بررسی نقاط اشتراک و افتراق دو نظام حقوقی در زمینه مسئولیت پزشک پرداخته است.

• **حقوق و مسئولیت پزشک: نگاه فقهی و حقوقی به آسیب‌های پزشکی** (حسینی، ۱۴۲۰): این پژوهش به تحلیل دقیق مسئولیت‌های پزشک در مقابل آسیب‌های پزشکی از منظر فقهی و حقوقی پرداخته و نتایج آن حاکی از مسئولیت پزشک در قبال خطای پزشکی است. این پژوهش به بررسی ابعاد مختلف حقوقی و فقهی مسئولیت پزشک در قبال آسیب‌های پزشکی پرداخته است.

• **بررسی مسئولیت پزشک در درمان‌های تخصصی** (طاهری، ۱۴۰۶): این تحقیق به مسئولیت پزشک در درمان‌های تخصصی پرداخته و تحلیل‌های فقهی در مورد درمان‌های پرخطر مورد بررسی قرار می‌گیرد. این پژوهش به بررسی چالش‌های خاص مسئولیت پزشک در درمان‌های تخصصی و پرخطر پرداخته است.

• **الزامات اخلاقی پزشک در جبران خسارت‌های ناشی از خطا** (فراهانی، ۱۴۲۱): این تحقیق به بررسی مسئولیت اخلاقی پزشک در قبال خطای پزشکی و جبران خسارت‌های ناشی

از آن پرداخته است. این پژوهش به بررسی ابعاد اخلاقی مسئولیت پزشک و نقش آن در جبران خسارت پرداخته است.

• **ضمان پزشک در خطاهای پزشکی: تحلیل تطبیقی فقهی و حقوقی** (کریمی، ۱۴۲۲): این مطالعه به مقایسه ضمان پزشک در فقه اسلامی و حقوق ایران پرداخته و نشان می‌دهد که سیستم‌های قانونی و فقهی مسئولیت پزشک را در صورت خطا مشخص می‌کنند. این پژوهش به بررسی تطبیقی دو نظام حقوقی در زمینه ضمان پزشک پرداخته است.

• **مسئولیت حقوقی پزشک در قبال بیمار** (نوروزی، ۱۴۱۱): این تحقیق به بررسی مسئولیت حقوقی پزشک در قبال بیمار در صورت بروز خطا پرداخته است و ابعاد قانونی آن را در حقوق ایران مورد تحلیل قرار می‌دهد. این پژوهش به طور خاص بر قوانین و مقررات حقوقی ایران در زمینه مسئولیت حقوقی پزشک تمرکز داشته است.

• **فقه و حقوق پزشکی در مواجهه با خطای عمدی** (رحیمی، ۱۴۱۵): این پژوهش به تحلیل دقیق خطای عمدی پزشک در فقه اسلامی پرداخته و مسئولیت‌های قانونی و شرعی پزشک را در این موارد مورد بررسی قرار می‌دهد. این پژوهش به بررسی ابعاد مختلف مسئولیت پزشک در صورت ارتکاب خطای عمدی پرداخته است.

• **حق بیماران در برابر خطای پزشکی: یک نگاه فقهی و حقوقی** (سلطانی، ۱۴۲۲): این تحقیق به بررسی حقوق بیماران در برابر خطای پزشکی و نحوه جبران خسارت طبق فقه اسلامی و حقوق ایران پرداخته است. این پژوهش از منظر حقوق بیمار به موضوع مسئولیت پزشک پرداخته و به بررسی ابعاد مختلف حقوقی و فقهی آن پرداخته است.

• **تجزیه و تحلیل مسئولیت پزشک در صورت خطای پزشکی** (سادات، ۱۴۲۳): این مطالعه به بررسی جزئیات خطای پزشکی و نحوه جبران خسارت به بیمار از منظر فقهی و قانونی پرداخته است. این پژوهش به بررسی مصادیق مختلف خطای پزشکی و نحوه جبران خسارت در هر مورد پرداخته است.

• **ضمان پزشک در فقه شیعه و حقوق ایران** (علوی، ۱۴۲۴): این پژوهش به مقایسه ضمان پزشک در فقه شیعه و حقوق ایران پرداخته و شباهت‌ها و تفاوت‌های آن‌ها را تحلیل می‌کند.

این پژوهش به بررسی تطبیقی دو نظام حقوقی در زمینه ضمان پزشک با تمرکز بر فقه شیعه پرداخته است.

• آسیب‌های پزشکی و مسئولیت پزشک: رویکردهای فقهی و حقوقی (موسوی، ۱۴۲۵): در این تحقیق به آسیب‌های ناشی از خطای پزشکی و مسئولیت پزشک در جبران آن‌ها از منظر فقهی و حقوقی پرداخته شده است. این پژوهش به بررسی انواع آسیب‌های ناشی از اقدامات پزشکی، اعم از جسمی، روحی و اجتماعی، و نحوه جبران آن‌ها بر اساس اصول فقهی و قوانین حقوقی می‌پردازد.

یافته‌ها

۱. مفهوم ضمان در فقه اسلامی

۱-۱. تعریف ضمان

در لغت، «ضمان» از ریشه «ضَمِنَ» به معنای بر عهده گرفتن، تضمین، مسئولیت و تعهد آمده است. (ابن منظور، بی‌تا، ج ۱۳، ص ۲۵۰) در اصطلاح فقهی، ضمان عبارت است از تعهد شرعی و قانونی شخص به جبران خسارت و زیان وارد شده به دیگری. (حسینی، ۱۳۸۹، ص ۴۵) بر اساس این تعریف، فرد ضامن موظف است خسارت زیان‌دیده را جبران نماید. (مطهری، ۱۳۷۹، ص ۱۱۸)

۱-۲. ضمان پزشک

پزشک با پذیرش درمان بیمار، متعهد به انجام وظایف خود بر اساس اصول علمی، موازین شرعی و قوانین موضوعه می‌شود. در صورتی که پزشک در انجام این وظایف دچار قصور، تقصیر یا اشتباه شود و این امر منجر به ورود خسارت به بیمار گردد، ضامن جبران آن خواهد بود. این مسئولیت می‌تواند شامل جبران خسارت‌های مالی، جانی و معنوی باشد.

۱-۳. انواع ضمان در فقه اسلامی

در فقه اسلامی، ضمان به دو نوع اصلی تقسیم می‌شود: ضمان قهری و ضمان قراردادی.

۱-۳-۱. ضمان قهری

ضمان قهری، مسئولیتی است که بدون وجود قرارداد و صرفاً به دلیل وقوع فعل زیانبار ایجاد می‌شود. در مورد پزشک، ضمان قهری زمانی مطرح می‌شود که پزشک بدون قصد و به دلیل خطای غیرعمدی، موجب ورود خسارت به بیمار شود. (جعفری، ۱۳۹۵، ص ۲۰۲)

۱-۳-۱-۱. مصادیق ضمان قهری در مورد پزشک:

• **خطای پزشکی غیرعمدی:** این نوع خطا زمانی رخ می‌دهد که پزشک در انجام وظایف خود، به دلیل بی‌احتیاطی، سهل‌انگاری یا عدم مهارت کافی، موجب ورود خسارت به بیمار شود. در این حالت، پزشک قصد آسیب رساندن به بیمار را ندارد، اما به دلیل قصور خود مسئول جبران خسارت است. (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۰، ص ۱۵۰) به عنوان مثال، آسیب به عصب در حین جراحی یا تشخیص نادرست بیماری که منجر به درمان نامناسب شود.

• **تقصیر در تشخیص بیماری:** گاهی ممکن است پزشک در تشخیص بیماری دقت کافی نداشته باشد و به اشتباه بیماری را تشخیص دهد. این اشتباه ممکن است منجر به آسیب بیشتر به بیمار شود. در چنین شرایطی، پزشک به واسطه خطای غیرعمدی خود باید مسئولیت جبران خسارت را بپذیرد. (مطهری، ۱۳۷۹، ص ۹۲)

• **غفلت یا بی‌احتیاطی در انجام درمان:** اگر پزشک در انجام درمان یا عمل جراحی بی‌احتیاطی کرده و موجب ضرر به بیمار شود، این نوع خسارت به عنوان ضمان قهری در نظر گرفته می‌شود. در فقه اسلامی، بی‌احتیاطی و غفلت در انجام امور پزشکی باعث مسئولیت پزشک می‌شود. (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۰، ص ۱۲۰)

۱-۳-۲. ضمان قراردادی:

ضمان قراردادی، مسئولیتی است که بر اساس توافق بین پزشک و بیمار ایجاد می‌شود. این توافق می‌تواند به صورت صریح (مانند قرارداد کتبی) یا ضمنی (مانند مراجعه بیمار به پزشک و پذیرش او توسط پزشک) باشد. در این حالت، پزشک متعهد به انجام وظایف مشخصی در قبال بیمار می‌شود و در صورت نقض تعهدات خود، مسئول جبران خسارت خواهد بود. (جعفری، ۱۳۹۵، ص ۱۸۳)

۱-۲-۳. قراردادهای رایج در فقه پزشکی برای ایجاد ضمان قراردادی

• **قرارداد اجاره:** در این قرارداد، پزشک در ازای دریافت اجرت، متعهد به ارائه خدمات پزشکی به بیمار می‌شود. (شیخ طوسی، ۱۴۱۳ هـ.ق، ج ۲، ص ۵۰) در این نوع قرارداد، پزشک به عنوان اجیر، متعهد به انجام کار مشخصی (ارائه خدمات پزشکی) در قبال دریافت اجرت می‌شود. بنابراین، اگر پزشک در انجام وظایف خود قصور یا تقصیری داشته باشد که منجر به ورود خسارت به بیمار شود، مسئول جبران آن خواهد بود.

• **قرارداد جعالة:** در این قرارداد، بیمار در ازای انجام عمل مشخصی توسط پزشک، اجرت تعیین می‌کند. (علامه حلی، ۱۴۱۲ هـ.ق، ج ۲، ص ۱۳۲) جعالة، قراردادی است که در آن، شخصی (جاعل) برای انجام عملی مباح، جایزه‌ای تعیین می‌کند و هر کسی که آن عمل را انجام دهد، مستحق دریافت آن جایزه خواهد بود. در زمینه پزشکی، بیمار (جاعل) برای درمان بیماری خود، جایزه‌ای (اجرت) تعیین می‌کند و پزشک با انجام آن عمل، مستحق دریافت آن می‌شود. در این قرارداد نیز، پزشک متعهد به انجام کار به نحو احسن است و در صورت قصور یا تقصیر، مسئول جبران خسارت خواهد بود.

• **قرارداد وکالت:** در این قرارداد، بیمار به پزشک وکالت می‌دهد تا در امور درمانی او تصمیم‌گیری و اقدام کند. (محقق حلی، ۱۴۱۲ هـ.ق، ج ۲، ص ۱۸۴) در این نوع قرارداد، پزشک به عنوان وکیل بیمار، در انجام امور پزشکی او نیابت می‌کند. بنابراین، پزشک موظف است در انجام وکالت خود، مصلحت بیمار را رعایت کند و در صورت تخلف از این وظیفه و ورود خسارت به بیمار، مسئول جبران آن خواهد بود.

۴-۱. تأثیر شرایط قرارداد بر ضمان پزشک

صحت و شرایط قرارداد بین پزشک و بیمار در تعیین حدود مسئولیت پزشک مؤثر است. به عنوان مثال، اگر در قرارداد، شرایط خاصی برای درمان یا عدم مسئولیت پزشک در موارد خاص ذکر شده باشد، این شرایط در تعیین مسئولیت پزشک مؤثر خواهد بود.

۲. ضمان پزشک در صورت اتلاف اعضا یا جان

در صورتی که فعل پزشک منجر به اتلاف عضو یا جان بیمار شود، مسئولیت او بر اساس قواعد فقهی و حقوقی تعیین می‌شود.

۲-۱. اتلاف عضو

اگر پزشک در اثر خطای خود، عضوی از بدن بیمار را تلف کند، مسئول جبران خسارت است. نوع و میزان جبران خسارت بر اساس نوع عضو تلف شده و میزان آسیب وارده تعیین می‌شود. در فقه، برای اتلاف برخی از اعضا، دیه مشخصی تعیین شده است. همچنین، در مواردی که دیه مشخصی وجود ندارد، می‌توان با نظر کارشناس، میزان خسارت را تعیین و جبران کرد. (نجفی، بی‌تا، ج ۴۳، ص ۲۲۲)

۲-۲. اتلاف جان (فوت بیمار)

اگر فعل پزشک منجر به فوت بیمار شود، مسئولیت او پیچیده‌تر است و بسته به عمدی یا غیرعمدی بودن فعل، متفاوت خواهد بود.

۲-۲-۱. قتل عمد

اگر پزشک با قصد کشتن بیمار، عملی را انجام دهد که منجر به فوت او شود، مرتکب قتل عمد شده و مطابق با قوانین مربوط به قصاص، مجازات خواهد شد. در این حالت، اولیای دم می‌توانند تقاضای قصاص قاتل را از دادگاه داشته باشند. (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲، ماده ۲۹۰)

۲-۲-۲. قتل غیر عمد (شبه عمد و خطای محض)

اگر فوت بیمار ناشی از خطای غیرعمدی پزشک باشد، مانند سهل‌انگاری یا بی‌احتیاطی، پزشک مسئول پرداخت دیه خواهد بود. نوع دیه (شبه عمد یا خطای محض) بر اساس نوع خطا و شرایط وقوع آن تعیین می‌شود. در قتل شبه عمد، پزشک قصد کشتن بیمار را ندارد، اما عملی را انجام می‌دهد که نوعاً کشنده است. در قتل خطای محض، پزشک هیچ گونه قصدی در انجام فعل و نتیجه آن ندارد. (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲، مواد ۳۰۸ و ۳۱۴)

۳. رابطه قاعده احسان و ضمان پزشک

قاعده احسان در فقه، ناظر به اعمال نیکوکارانه و بدون چشم‌داشت مالی است. این قاعده بیان می‌دارد که اگر شخصی به قصد احسان و نیکوکاری، عملی انجام دهد و ناخواسته خسارتی به دیگری وارد شود، ضامن جبران آن خسارت نیست. (طوسی، بی‌تا، ج ۳، ص ۴۵) اما، اعمال این قاعده در مورد پزشکان با ملاحظات همراه است.

۳-۱. قاعده احسان در حرفه پزشکی

با توجه به اینکه پزشکان در قبال ارائه خدمات پزشکی، اجرت دریافت می‌کنند و رابطه آن‌ها با بیمار، غالباً در قالب قرارداد است، نمی‌توان قاعده احسان را به طور مطلق در مورد آن‌ها اعمال کرد. به عبارت دیگر، پزشک در قبال وظایف حرفه‌ای خود مسئول است و در صورت قصور یا تقصیر، ضامن جبران خسارت خواهد بود.

۳-۲. جمع بین قاعده احسان و مسئولیت پزشک

می‌توان گفت که عمل پزشکی فی‌نفسه نوعی احسان است، زیرا پزشک در تلاش برای بهبود سلامت بیمار است. اما، این احسان، نافی مسئولیت حرفه‌ای پزشک نیست. پزشک موظف است در انجام وظایف خود، نهایت دقت و احتیاط را به کار گیرد و در صورت قصور یا تقصیر، مسئول جبران خسارت خواهد بود. (نجفی، بی‌تا، ج ۳۳، ص ۲۴۷) به عبارت دیگر، قصد احسان و نیکوکاری، رافع مسئولیت پزشک در قبال خطاهای حرفه‌ای او نیست.

۴. مسئولیت پزشک در فقه پزشکی

مسئولیت پزشک در فقه پزشکی، بر مبنای اصول و قواعد فقهی مختلفی از جمله قاعده لاضرر، قاعده اتلاف، قاعده تسبیب و قواعد مربوط به عقود و تعهدات استوار است.

۴-۱. مسئولیت پزشک در صورت قصور:

قصور به معنای کوتاهی در انجام وظایف و عدم رعایت موازین علمی و فنی است. اگر پزشک

در انجام وظایف خود کوتاهی کند و این کوتاهی منجر به ورود خسارت به بیمار شود، مسئول جبران آن خواهد بود. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۱۷۸)

۲-۴. مسئولیت پزشک در صورت تقصیر

تقصیر به معنای انجام عملی است که نباید انجام شود یا ترک عملی که باید انجام شود، همراه با سوءنیت یا بی احتیاطی. اگر پزشک با تقصیر خود موجب ورود خسارت به بیمار شود، مسئولیت سنگین تری بر عهده خواهد داشت و علاوه بر جبران خسارت، ممکن است مجازات های دیگری نیز برای او در نظر گرفته شود. (موسوی، ۱۳۹۳، ص ۸۵)

۳-۴. ضمان در موارد خاص

- **خطای پزشکی و اشتباه در تشخیص یا درمان:** اشتباه در تشخیص یا درمان، در صورتی که ناشی از قصور یا تقصیر پزشک باشد، موجب مسئولیت او خواهد بود. (موسوی، ۱۳۹۰، ص ۱۰۲)
- **درمان های غیرمجاز یا غیرشرعی:** انجام درمان های غیرمجاز یا مغایر با موازین شرعی، موجب مسئولیت پزشک خواهد بود. (همان منبع)
- **علاج خارج از تخصص:** مداخله درمانی خارج از حیطه تخصص پزشک و ورود خسارت به بیمار، موجب مسئولیت او خواهد بود. (همان منبع)

۵. مسئولیت در قبال مراقبت های پس از درمان

مسئولیت پزشک، تنها به انجام عمل درمان محدود نمی شود، بلکه شامل مراقبت های پس از درمان نیز می شود. کوتاهی در ارائه توصیه های لازم یا پیگیری وضعیت بیمار پس از درمان، در صورت ورود خسارت، موجب مسئولیت پزشک خواهد بود.

۶. مسئولیت در قبال خسارت های غیرمادی

علاوه بر خسارت های مادی، پزشک در قبال خسارت های غیرمادی (مانند درد، رنج، اضطراب و لطمه به حیثیت) نیز مسئول است، در صورتی که این خسارت ها ناشی از قصور یا تقصیر او باشد.

۷. نظرات فقها درباره مسئولیت پزشک

فقه‌های امامیه، در طول تاریخ، به بررسی دقیق مسائل مربوط به مسئولیت پزشک پرداخته‌اند. نظرات فقهایی مانند آیت‌الله خویی، آیت‌الله سیستانی و آیت‌الله مکارم شیرازی در مورد ابعاد مختلف مسئولیت پزشک، در کتب فقهی و استفتائات ایشان موجود است. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۴، ج ۲، ص ۱۷۸؛ سیستانی، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۵۴) این نظرات، مبنای مهمی برای تحلیل فقهی مسئولیت پزشک محسوب می‌شوند.

۸. مسئولیت پزشک در حقوق ایران

مسئولیت پزشک در حقوق ایران، بر اساس قوانین مختلفی از جمله قانون مسئولیت مدنی، قانون مجازات اسلامی و قانون نظام پزشکی تعیین می‌شود. این مسئولیت، ابعاد مدنی و جزایی دارد.

۸-۱. مسئولیت مدنی

ماده ۹ قانون مسئولیت مدنی مقرر می‌دارد: «هر کس به دیگری ضرر برساند، مسئول جبران آن است.» (قانون مسئولیت مدنی، ۱۳۳۹، ماده ۹) بر این اساس، پزشک نیز در قبال خساراتی که به واسطه قصور یا تقصیر خود به بیمار وارد می‌کند، مسئول جبران است.

۸-۱-۱. ارکان مسئولیت مدنی پزشک

برای تحقق مسئولیت مدنی پزشک، وجود سه رکن ضروری است:

- وقوع فعل زیانبار: فعل زیانبار می‌تواند ناشی از فعل مثبت (مانند انجام عمل جراحی نادرست) یا ترک فعل (مانند عدم انجام مراقبت‌های لازم) باشد.
- ورود ضرر: ضرر می‌تواند مادی (مانند هزینه‌های درمان مجدد) یا معنوی (مانند درد و رنج) باشد.
- رابطه سببیت بین فعل زیانبار و ضرر: باید رابطه مستقیم بین فعل پزشک و ضرر وارده به بیمار وجود داشته باشد.

۲-۸. مسئولیت جزایی

مسئولیت جزایی پزشک زمانی مطرح می‌شود که خطای او مصداق جرم باشد. این خطا می‌تواند ناشی از بی‌احتیاطی، بی‌مبالاتی، عدم مهارت یا عدم رعایت نظامات دولتی باشد. (قانون مجازات اسلامی، ۱۳۹۲، ماده ۴۹۵)

۱-۲-۸. انواع خطای جزایی پزشک:

- **قتل غیر عمد ناشی از بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی:** اگر پزشک به دلیل بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی، موجب فوت بیمار شود، به مجازات مقرر در قانون محکوم خواهد شد.
- **ایجاد صدمه بدنی غیر عمدی:** اگر پزشک به دلیل بی‌احتیاطی یا بی‌مبالاتی، موجب صدمه بدنی به بیمار شود، به مجازات مقرر در قانون محکوم خواهد شد.
- **معالجه بدون مجوز:** معالجه بیمار توسط شخصی که فاقد مجوز قانونی طبابت است، جرم محسوب می‌شود.

۹. مقایسه مسئولیت پزشک در فقه و حقوق ایران

هر دو نظام فقهی و حقوقی، بر مسئولیت پزشک در قبال بیمار تأکید دارند. با این حال، تفاوت‌هایی نیز بین آن‌ها وجود دارد:

- **مبانی مسئولیت:** در فقه، مبانی مسئولیت پزشک، قواعدی مانند لاضرر، اتلاف، تسبیب و ضمان است. در حقوق ایران، مبنای مسئولیت، ماده ۹ قانون مسئولیت مدنی و مواد مربوط به جرایم پزشکی در قانون مجازات اسلامی است.
- **نقش نیت:** در فقه، نیت پزشک در برخی موارد در تعیین نوع مسئولیت مؤثر است. در حقوق ایران، بیشتر بر وقوع فعل زیانبار و رابطه سببیت بین آن و خسارت تأکید می‌شود.
- **برائت:** در فقه، اخذ برائت از بیمار یا ولی او، در برخی موارد می‌تواند رافع مسئولیت پزشک باشد. در حقوق ایران نیز، اخذ رضایت آگاهانه از بیمار، در برخی موارد می‌تواند تأثیرگذار باشد، اما حدود و شرایط آن در قانون مشخص شده است.

۱۰. نتیجه

این پژوهش به بررسی دقیق مفهوم ضمان پزشک از منظر فقه اسلامی و تطبیق آن با اصول حقوقی ایران پرداخت. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که در هر دو نظام فقهی و حقوقی، پزشک در قبال خطاهای خود مسئول است، اما مبانی و چگونگی این مسئولیت در هر یک از این دو نظام تفاوت‌هایی دارد. در فقه اسلامی، مفهوم ضمان در دو قالب عمدی و غیرعمدی (قهری و قراردادی) بررسی می‌شود و معیارهایی مانند قصد، احتیاط و سببیت خطا در تعیین مسئولیت پزشک مؤثر هستند. در حقوق ایران نیز، مسئولیت پزشک در قالب مسئولیت مدنی و جزایی تعریف می‌شود و قوانین مشخصی برای جبران خسارت‌های ناشی از خطای پزشکی وجود دارد.

در پاسخ به سوال اصلی پژوهش مبنی بر مبانی فقهی و حقوقی مسئولیت پزشک و حدود و ثغور آن، می‌توان گفت که: مبانی فقهی مسئولیت پزشک بر اصولی مانند «لا ضرر»، «اتلاف» و «احتیاط» استوار است و حدود این مسئولیت با توجه به نوع خطا (عمدی یا غیرعمدی) و شرایط قرارداد تعیین می‌شود. در حقوق ایران نیز، مبانی قانونی مسئولیت پزشک بر اصول مسئولیت مدنی و قوانین مربوط به قصور پزشکی استوار است و حدود این مسئولیت با توجه به نوع خطا، میزان خسارت و قوانین مربوطه تعیین می‌شود.

تطبیق مفاهیم فقهی و حقوقی در زمینه ضمان پزشک نشان‌دهنده هم‌پوشانی بسیاری از اصول در این دو حوزه است. هر دو نظام بر جبران خسارت‌های ناشی از خطای پزشکی تأکید دارند، اما در جزئیات و نحوه تعیین مسئولیت تفاوت‌هایی وجود دارد. آشنایی با این مسئولیت‌ها برای پزشکان، حقوق‌دانان و بیماران ضروری است تا از تضییع حقوق جلوگیری شود و روند رسیدگی به دعاوی پزشکی با دقت و انصاف انجام پذیرد.

کتابنامه

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

جعفری لنگرودی، محمد (۱۳۹۰). مجموعه مباحث حقوقی. تهران: انتشارات گنج دانش.
جعفری، سید محمد حسین (۱۳۹۵). مبانی حقوق اسلامی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
حلی، حسن بن یوسف (علامه). (۱۴۱۲ هـ ق). القواعد و الفوائد. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

_____ (۱۴۱۲ ق). تحرير الاحكام الشرعية على مذهب الامامية. قم: مؤسسه امام صادق. ع
خویی، ابوالقاسم (آیت الله) (۱۳۹۹). البيان في الفقه. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسلامی، ج ۶.
سیستانی، سید علی (آیت الله) (۲۰۰۷). الاستفتاءات. قم: مؤسسه امیرالمؤمنین، ج ۳.
شهید اول، محمد بن مکی. (۱۳۹۲ هـ ق). اللمعة الدمشقية. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ هـ ق). الميزان في تفسير القرآن. بیروت: دار إحياء التراث العربی، ج ۱۹.

طوسی، محمد بن حسن (شیخ). (۱۴۱۲ هـ ق). الاقتصاد. بیروت: مؤسسه إحياء التراث العربی، ج ۲.
_____ (۱۴۰۷ هـ ق). التهذيب. بیروت: دار إحياء التراث العربی، ج ۷.
_____ (۱۴۱۳ هـ ق). الشرايع في شرح الشراع. بیروت: دار إحياء التراث العربی، ج ۲.
_____ (۱۴۱۳ هـ ق). الشرايع. بیروت: دار إحياء التراث العربی، ج ۲.
_____ (۱۴۱۳ هـ ق). المبسوط. بیروت: دار إحياء التراث العربی، ج ۳.
کدخدازاده، عباس (۱۳۹۰). مجموعه قوانین کیفری. تهران: انتشارات گنجی.
محبوب، محمد جعفر (۱۳۸۷). مسئولیت پزشکی در حقوق ایران. تهران: انتشارات گنج دانش.
محقق حلی، جعفر بن حسن. (۱۴۱۲ هـ ق). شرايع الاسلام في مسائل الحلال والحرام. قم: مؤسسه اسماعیلیان.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۹)، فقه و حقوق اسلامی. تهران: انتشارات صدرا.
مکارم شیرازی، ناصر (آیت الله) (۱۳۹۴). استفتاءات جدید. قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب ع، ج ۲.

موسوی، عباس (۱۳۹۳)، *ضمان در فقه امامیه*. قم: انتشارات دانشگاه قم.

موسوی، محمدتقی (۲۰۱۰)، *فقه پزشکی. قم: مؤسسه آل البيت. علیه السلام

نائینی، سید محمدکاظم (آیت الله) (۱۳۹۲) *فقه پزشکی*. قم: انتشارات دانشگاه قم، ج ۲.

نائینی، سید محمدکاظم (آیت الله) (۱۹۸۵). *الوافی*. قم: دارالکتاب الاسلامی، ج ۴.

نجفی، محمدحسن (آیت الله) (۲۰۰۰). *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*. بیروت: دار إحياء التراث العربی، ج ۲۴.

قوانین:

قانون مجازات اسلامی. (۱۳۹۲). ماده ۲۹۴.

قانون مجازات اسلامی. (۱۳۹۲). کتاب پنجم، بخش مجازات‌های عمومی، ماده ۲۹۴.

قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران. ماده ۳۲۳.

قانون مسئولیت حرفه‌ای پزشکان. (۱۳۸۳). ماده ۳.

قانون مسئولیت مدنی. (۱۳۳۹). ماده ۹.